

Rafał Terszak

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

KONSEKWENCJE I SKUTKI XX ZJAZDU KPZR W ZMIANACH POLITYCZNYCH I SPOŁECZNYCH W POLSCE

Sytuacja polityczna i społeczna po zakończeniu działań wojennych w Polsce oraz na arenie międzynarodowej, a szczególnie w tzw. krajach demokracji ludowej, miała ogromny wpływ na w/w region. Polityka stalinowska, która sprawowana była przez zaufanych ludzi systemu w poszczególnych państwach czy republikach, musiała ulec modyfikacji po śmierci samego Stalina w 1953 r. Ludność domagała się zmian i było to coraz bardziej zauważalne¹. Szczególnie odczuwały to osoby sprawujące funkcje polityczne (np. w partii) i społeczne. Ogół był coraz bardziej świadomy, że droga do socjalizmu, a później do komunizmu musi ulec przeobrażeniu. Coraz dobitniej dało się słyszeć o krzywdach wyrządzonych ludności. Chcąc uniknąć większego fermentu społecznego od domagających się sprawiedliwości narodów, należało uczynić „kontrolowany” krok, którym miał być XX Zjazd KPZR w Moskwie². Autor poniższego artykułu, pomimo świadomości tego, że opisywane zagadnienie było już wielokrotnie brane pod uwagę przez badaczy, postanowił z racji swych zainteresowań opisać je ponownie w nieco szerszym wymiarze. Tym samym chciał podkreślić wagę przemian, które to były początkiem drogi zrzucenia jarzma sowieckiego, na które trzeba było jeszcze w Polsce, a później we wszystkich pozostałych krajach demokracji ludowej poczekać do 1989 r.³. Celem badań będzie zwrócenie uwagi na istotne wydarzenia, które wpłynęły w tym okresie na losy społeczeństwa polskiego. Należy do nich niewątpliwie śmierć Bieruta, która przyniosła podział w kierownictwie PZPR, jak również problem dotyczący rehabilitacji więźniów politycznych i wiele innych. Autor podjąwszy się opisania problematyki zagadnienia, szukał odpowiedzi na

¹ P. Machcewicz, *Odwilż 1956*, [w:] *Polski wiek XX*, t. 3, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2010, s. 199.

² A. Paczkowski, N. I. Bucharin, *1956 rok – XX Zjazd. Polski Październik. Walka o autonomię*, [w:] *Białe plamy-czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*, red. A. D. Rotfeld, A. W. Torkunow, Warszawa 2010, s. 657.

³ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań 1998, s. 351–352.

następujące pytania i problemy badawcze: dlaczego dopiero referat Chruszczowa spowodował i to w sposób powolny, zauważenie katastrofalnego sprawowania władzy w bloku sowieckim? Czy Chruszczow łudził się, że tekst referatu nie przedostanie się do opinii publicznej i pozostanie znany tylko delegatom na zjazd? Jak referat Chruszczowa wpłynął na sytuację w PRL? Czy można było przez następne lata trwać przy wytyczonej ścieżce bez częściowej liberalizacji życia politycznego w społeczeństwach? Jak daleko mogły sięgać procesy przemian. W którym momencie mogły być traktowane już jako bunt? Dlaczego system represji stalinowskich dotykał zaufanych osób? Czy wydarzenia w Polsce nie mogły znacznie przyspieszyć zmian, które doprowadziłyby do ogólnego „ruchu” międzynarodowego niezadowolenia społeczeństw uciskanych przez system? Jak Polacy byli odbierani przez Kreml – jako budujący czy potencjalni niszczyciele istniejącego porządku?

W ZSRS po śmierci samego Stalina, jeszcze przez trzy lata toczyły się wewnętrzne spory na temat stosunku do zmarłego przywódcy i perspektyw dalszego rozwoju kraju, czyli Związku Sowieckiego. Powiększała się stopniowo grupa polityków, którzy uznali, że kontynuowanie polityki prowadzonej przez Stalina byłoby szkodliwe dla dalszego rozwoju ZSRS. Postawili sobie za cel rozprawienie się z mitem zmarłego wodza. Miało się to łączyć z krytyką jego błędów i ustaleniem nowego programu działania na przyszłość⁴. Nowa ekipa zatem miała przed sobą bardzo trudne zadanie, ponieważ społeczeństwo ZSRS, a także obywatele państw sprzymierzonych byli wychowani w kulcie jednostki wodza. Był on tym samym niekwestionowanym przywódcą – filarem socjalizmu w bloku wschodnim i za takiego kazał się uważać. Również w międzynarodowym ruchu robotniczym Stalin uchodził za wybitnego teoretyka i przywódcę. Stawiano go w jednym rzędzie obok Marksa, Engelsa i Lenina. Naruszenie utrwalonych od wielu lat stereotypów mogło skończyć się klęską potencjalnych krytyków, którzy dążyli do nowego ładu. Dlatego zmiany w ZSRS i innych państwach sprzymierzonych postępowały bardzo wolno oraz miały różne podstawy i swój przebieg⁵.

Tina Rosenberg pisała: „Kraj przechodzący od dyktatury do demokracji ma dwa rodzaje zobowiązań. Pierwsze w stosunku do ofiar: rodzin zamordowanych, wszystkich, którzy byli torturowani, niesłusznie więzieni, maltretowani fizycznie i pozbawieni pracy w swoim zawodzie, których dzieci nie wpuszczano na uczelnie. Drugim jest zobowiązanie wobec własnej przyszłości: trzeba zapobiec powrotowi dyktatury. Społeczeństwo musi stworzyć nową, demokratyczną kulturę polityczną. Musi wziąć pod lupę swoją historię i rozłożyć ją na czynniki pierwsze”⁶.

Główne uderzenie w dotychczasową ideologię oraz metody sprawowania władzy w okresie stalinizmu postanowiono przeprowadzić w czasie XX Zjazdu KPZR. Ów Zjazd, którym bardzo interesowała się oficjalna propaganda partyjna i który był szeroko komentowany w prasie, zorganizowano w dniach od 14 do 25 lutego 1956 r. Wielkim wydarzeniem XX Zjazdu był bez wątpienia referat Chruszczowa. Wygłoszony został przy drzwiach zamkniętych i przeznaczony

⁴ Id., *Przełom roku 1956. Geneza i znaczenie*, [w:] *Przełomowy rok 1956. Poznański Czerwiec, Polski Październik, Budapeszt. Materiały z konferencji naukowej, Poznań 26–27 czerwca 1996*, red. E. Makowski, S. Jankowiak, Poznań 1998, s. 15.

⁵ Z. Rykowski, W. Władyka, *Polska próba. Październik '56*, Kraków 1989, s. 111.

⁶ T. Rosenberg, *Kraje w których straszycy*, Poznań 1997, s. 449.

wyłącznie do wiadomości obecnych na sali delegatów. Chruszczow powiedział w nim między innymi: „(...) nie możemy pozwolić, aby sprawa stała się znana poza partią, a przede wszystkim nie możemy dopuścić do tego, aby przedostała się na łamy prasy. Właśnie dlatego rozważamy ją przy drzwiach zamkniętych”⁷.

W referacie sprawozdawczym Chruszczow poddał krytyce kilka ważnych punktów programu Stalina, a z chwilą, w której po raz pierwszy naruszył obraz „Największego Geniusza Wszechczasów i Narodów”, wiara w komunistyczną utopię zaczęła stopniowo zanikać⁸. Wysunął on tezę, że stalinowska teoria o jednej radzieckiej drodze do socjalizmu nie wynika z teorii leninizmu, lecz jest z nią sprzeczna – broniąc tym samym Lenina. Jednak krytyka Stalina i jego ideologii była bardzo ostrożna w oparciu o tezę, iż Stalin sfalszował Lenina. Krytycy wodza sformułowali doktrynę głoszącą, że każdy naród dojść może do komunizmu w sobie tylko znany sposób, że są różne do niego drogi, nie wykluczając możliwości przejścia władzy przez proletariat na drodze „parlamentarnej”. Była to sprawa zasadnicza, różniąca komunistów od socjalistów. Nowe kierownictwo partii uznając parlamentarną drogę do socjalizmu (jak głosiło) – zyskiwało uznanie i poparcie niektórych partii komunistycznych Europy Zachodniej (głównie włoskiej), ale narażało się na ostrą krytykę zwolenników Stalina, dla których była to herezja⁹.

Wiele dyskusji wywołała też sprawa stosunku do wojny i pokoju. Do tego czasu ortodoksyjni marksiści głosili, że wojna, jako zjawisko klasowe, ma historyczny charakter – pojawiła się wraz z podziałem społeczeństw pierwotnych na klasy i występować będzie tak długo jak długo utrzyma się ten podział. Zakładano więc, że wojny istnieć będą tak długo, jak długo istnieć będzie kapitalizm, że przy kapitalizmie są one zjawiskiem nieuchronnym¹⁰. Ciekawym przy tym było to, że komuniści w latach pięćdziesiątych organizowali szeroko zakrojony ruch obrońców pokoju, zbierali podpisy pod różnego rodzaju apelami, a z drugiej zaś strony zakładali, że wszystko to nie ma sensu. Twierdzono bowiem, że wojna i tak musi nastąpić, gdyż jest zjawiskiem nieuchronnym ze względu na walkę klasową. Prowadziło to w praktyce do wyścigu zbrojeń, który jak wiemy trwał aż do upadku ZSRS, tzn. do 1989 r. Fakt ten obciążał budżet ZSRS i innych państw socjalistycznych oraz hamował proces poprawy dobrobytu tj. ich rozwoju społeczno-ekonomicznego¹¹.

Nowe kierownictwo KPZR miało twierdzić, że w związku z rozwojem techniki – mimo zachowania wrogich klas – wojna przestała być zjawiskiem nieuchronnym. Świadomość społeczna dotycząca zastosowania broni jądrowej doprowadziła do tego, że ludzie mieli rozeznanie i wiedzieli, że zastosowanie jej grozi zniszczeniem obu walczących stron. Dlatego też strony te powinny być zainteresowane tym, by nie dopuścić do wybuchu konfliktu zbrojnego, a wszelkie

⁷ *Materiały XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego 14–25 lutego 1956 r.*, Warszawa 1956.

⁸ M. Dobbs, *Precz z wielkim bratem*, Poznań 1998, s. 11.

⁹ A. Friszke, *Rok 1956*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 171.

¹⁰ A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski*, Poznań 1992, s. 288.

¹¹ J. Bernal, *Świat bez wojny*, Warszawa 1960; J. Ślusarczyk, *Powstanie i działalność ruchu obrońców pokoju w latach 1948–1957*, Warszawa 1987.

spory rozwiązywać na drodze dyplomatycznej. Wiedzano, że należy zrezygnować z wrogiej polityki wobec wrogów systemu i postawić na dialog w stosunkach z państwami kapitalistycznymi. Ideolodzy doszli do wniosku, że współistnienie obu systemów społeczno-politycznych w świecie może trwać przez dłuższy czas. Chruszczow powiedział: „Sądzymy, że kraje o różnych systemach społecznych nie tylko mogą istnieć obok siebie. Trzeba iść dalej, do poprawy stosunków, do pogłębienia zaufania między państwami, do współpracy”¹². Co więcej nie tylko zaczęto głosić konieczność ideologicznego dialogu, ale również współpracy ekonomicznej. W sposób wysublimowany uwidoczniano koncepcję rywalizacji obu systemów, szczególnie na gruncie rozbieżnego pojmowania stosunków pomiędzy władzą, obywatelami, a zachodzącymi procesami ekonomicznymi¹³. Przede wszystkim odrzucono metodę sprawowania władzy przez jedną osobę, a co za tym idzie – dyktatorskie metody sprawowania władzy. Mówiono o ściślejszej współpracy różnych organów partii i państwa, chciano zwiększenia wydajności wykonywanej pracy itp. Mowa była również o przebudowie systemu planowania w Związku Sowieckim. Poddano negacji głoszoną przez Stalina teorię o zaostrzaniu się walki klasowej w miarę rozwoju socjalizmu. Dogmaty wcześniej przez niego stworzone zostały skrytykowane, a dotychczasowe zasady miały zostać zastąpione nowymi¹⁴.

Przedostające się do opinii społecznej „nowości” z pierwszych dni obrad nie wzbudziły jej entuzjazmu. W Związku Radzieckim wprost nie można było w nie uwierzyć, a reszta świata w późniejszym okresie odebrała je jako rewelację. Najistotniejszy miał być referat wygłoszony przez Chruszczowa w trakcie ostatniego dnia zjazdu tj. 25 lutego. Miało się wówczas odbyć tzw. posiedzenie zamknięte (bez udziału gości). Temat referatu brzmiał następująco: „O kulcie jednostki i jego następstwach”. Samo kierownictwo KPZR nie było pewne, czy informacje ujawnione przez komisje wewnętrzne przedstawić ogółowi. O tym miał zdecydować sam Chruszczow, który twierdził, że bez krytycznego spojrzenia na zbrodnie stalinowskie nie będzie można przewyciężyć kultu wodza i jego następstw¹⁵. Osobiście stwierdzał, że: „Komitet Centralny stanowczo wystąpił przeciwko obcemu duchowi marksizmu – leninizmu, kultowi jednostki, który przekształca tego lub owego działacza w bohatera – cudotwórcę, a równocześnie pomniejsza rolę partii i mas ludowych, prowadzi do obniżenia ich twórczej aktywności”¹⁶. Wspomniał również o brutalnych metodach walki z przeciwnikami politycznymi, którzy występowali przeciwko wodzowi. Mówił o represjach wobec komunistów wymierzonych przez Stalina. Choć miało to miejsce przy drzwiach zamkniętych, uczestnicy mogli owe rewelacje usłyszeć po raz pierwszy z ust „namaszczonego” przedstawiciela KPZR. Referat obnażał wiele negatywnych faktów stanowiących do tej pory tabu. Szokowały one nawet

¹² *Materiały XX Zjazdu...*, s. 37.

¹³ A. Friszke, *Polski październik 1956 r. z perspektywy pięćdziesięciolecia*, [w:] *Polski październik 1956 r. w polityce światowej*, red. J. Rowiński, Warszawa 2006, s. 308–310.

¹⁴ R. A. Medwiediew, *Chruszczow: Biografia polityczna*, tłum. W. Zagórska, Warszawa 1990, s. 89–90.

¹⁵ A. Czubiński, *Przełom roku 1956. Geneza i znaczenie...*, s. 11–12.

¹⁶ *Materiały XX Zjazdu...*, s. 103.

delegatów na zjazd, znających wiele z przedstawionych wydarzeń¹⁷. Mówiono nawet, że: „rozpowszechnianie kultu jednostki pomniejszyło rolę kolektywnego kierownictwa w partii i prowadziło czasami do poważnych uchybień w naszej pracy”¹⁸.

Postać Stalina jednak najbardziej ucierpiała w wystąpieniu Anastasa Mikojana¹⁹. Głosił on: „W ciągu dwudziestu mniej więcej lat faktycznie nie było u nas kolektywnego kierownictwa, kwitł kult jednostki (...), co rzecz jasna nie mogło nie wywrzeć zdecydowanie ujemnego wpływu na sytuację w partii i na jej działalność”²⁰.

Zaraz po opisywanym spotkaniu delegacja polska przywiozła do Warszawy rosyjski tekst tajnego przemówienia. Miał on być oczywiście przeznaczony tylko dla wąskiego grona czytelników. Jerzy Morawski²¹, jako osoba odpowiedzialna za propagandę, pełniąc funkcję Sekretarza KC nakazał przetłumaczyć cały tekst i odbić go w dwudziestu tysiącach egzemplarzy. Miał to być druk tylko do wglądu członków partii i w ten sposób treść referatu została wśród nich rozpowszechniona²². Już 16 marca powszechnie wiedziano o słynnym referacie Chruszczowa z rozesłanych depeesz. Niebawem Anastas Mikojan w czasie swej wizyty w Karaczi zapytany przez amerykańskiego korespondenta Conniffa o zaistniałą sytuację odpowiedział: „Solidaryzuję się całkowicie z krytyką Stalina i brałem pełny udział w jej przygotowaniu. Nie solidaryzuję się natomiast z ogłoszeniem jej w obecnym momencie”²³. Już po przylocie delegacji do Polski pełny tekst przemówienia krążył po jej stolicy. CIA postanowiła zdobyć go za wszelką cenę. Tekst został odkupiony od dziennikarza partyjnego. Podobno drugi egzemplarz zakupiła od tej samej osoby ambasada Izraela w Warszawie. Jednak w tym samym czasie można go było kupić nawet na tzw. „Bazarze Różyckiego” za sumę 100 złotych²⁴. Tak zaistniała w tym okresie sytuację opisywał Jan Nowak-Jeziorański: „Czwartego czerwca wybuchła światowa sensacja. «New York Times» przedrukował pełny tekst referatu. Cały nasz zespół z miejsca zamienił się w tłumaczy. Dokument podzielony na kilka kawałków został przetłumaczony w ciągu kilku godzin. Odczytanie 67 stron maszynopisu zabrało nam trzy godziny i dwadzieścia pięć minut. Skasowaliśmy wszystkie programy (w Radio

¹⁷ R. A. Medwiediew, op. cit., s. 91–92.

¹⁸ *Materiały XX Zjazdu...*, s. 103–104.

¹⁹ Anastas Mikojan (1895–1978) – od 1923 roku Członek Komitetu Centralnego Rosyjskiej Partii Komunistycznej bolszewików, w 1926 został komisarzem handlu, od 1934 roku przemysłu spożywczego. Od 1934 roku członek Politbiura KC WKP(b), od 1937 roku wicepremier. Od 1952 r. do 1966 roku członek Biura Politycznego KC PZPR. Po śmierci Stalina, wspierał Chruszczowa w procesie destalinizacji; *Encyklopedia Powszechna PWN* t. 4, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1998, s. 215.

²⁰ *Materiały XX Zjazdu...*, s. 262.

²¹ Jerzy Morawski (1918–2012) – Poseł do Krajowej Rady Narodowej, redaktor naczelny „Trybuny Ludu” Sekretarz KC PZPR (1955–60), członek Biura Politycznego KCPZPR (1956–1960), ambasador PRL w Wielkiej Brytanii (1964–69); J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski: 1944–1989*, Warszawa 1992, s. 61–62.

²² J. Tyszkiewicz, *Rok 1956 nad Wisłą i nad Odrą*, „Pamięć i Przyszłość”, 2013, nr 22 (4), s. 6.

²³ J. Nowak-Jeziorański, *Wojna w eterze*, Kraków 2000, s. 236.

²⁴ R. Corley, *Victor Grayevsky. Journalist and double agent (Obituary)*, „Independent” 17.11.2007 r., [dostęp 20.07.2017].

Wolna Europa) z wyjątkiem dziennika radiowego i nadawaliśmy „tajny” referat w kółko przez całą dobę bez zbędnych komentarzy. Sam tekst poprzedzała tylko zapowiedź najważniejszych punktów”²⁵. Tak więc referat był prawdziwą sensacją. W państwach bloku sowieckiego odczytywano go na zebraniach partyjnych (tych zamkniętych), rozpisywano się o nim i dyskutowano na jego temat. Natomiast w samym ZSRS przyjęto go raczej bez większego entuzjazmu. Społeczeństwo nie było przygotowane na tak dalekie odejście od komunistycznej drogi wyznaczonej przez dotychczasowych partyjnych decydentów²⁶.

W Polsce już w roku następnym w rozmowach z Czou En-laiem²⁷ w Belwederze Władysław Gomułka powiedział: „Do zaostrzenia się sytuacji politycznej w kraju w wielkim stopniu przyczyniły się okoliczności zewnętrzne, mam tu przede wszystkim na myśli XX Zjazd KPZR. Wygłoszone na tym zjeździe przez towarzysza Chruszczowa przemówienie atakujące całą działalność Stalina oddało bardzo złą przysługę naszej partii i według mnie całemu ruchowi komunistycznemu (...). Był to wielki wstrząs dla partii. Przemówienie Chruszczowa na temat Stalina wykorzystała reakcja do rozwinięcia ataku na naszą partię, na socjalizm (...). W tej sytuacji doszło u nas do wydarzeń w Poznaniu”²⁸.

Zjazd miał też wpływ na tzw. rehabilitację KPP²⁹. Partia została rozwiązana w 1937 r. przez Egzekutywę KW MK. Oficjalnym powodem było opanowanie jej przez polski wywiad wojskowy. Decyzja pochodziła od samego Stalina, a najważniejsi przywódcy KPP zostali straceni. Komitet Centralny PZPR sam od pewnego czasu zabiegał o wyjaśnienie tych spraw. Mowa była również o zrehabilitowaniu niesłusznie oskarżonych i straconych przywódców partii. W czasie XX Zjazdu KPZR w Moskwie stworzono międzynarodową komisję, która rozpatrywała podpisane uchwały mówiące o rozwiązaniu KPP (w jej skład wchodziła przedstawiciele Bułgarskiej Partii Komunistycznej, Komunistycznej Partii Finlandii, Włoskiej Partii Komunistycznej, KPZR). Komisja ta 14 lutego

²⁵ J. Nowak-Jeziorański, op. cit., s. 236–237.

²⁶ A. Werblan, *Rozmowy Władysława Gomułki z Zhou Enlaiem w 1957 r.*, „Dzieje Najnowsze”, 1997, t. 29, nr 4, s. 122.

²⁷ Czou En-lai (1898–1976) – pierwszy premier Chińskiej Republiki Ludowej, od 1958 roku minister spraw zagranicznych. Od 1956 należał do Stałego Komitetu Biura Politycznego KPCh i pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego KC KPCh; B. Barnouin, Ch. Yu, *Zhou Enlai: A Political Life*, Hongkong 2006.

²⁸ A. Paczkowski, *Tajne dokumenty Biura Politycznego PRL – ZSRR 1956–1970*, Londyn 1998, s. 5.

²⁹ Komunistyczna Partia Polski (w latach 1918–1925: Komunistyczna Partia Robotnicza Polski) – partia założona pod koniec 1918 r., powstała w wyniku połączenia SDKPiL i PPS-Lewicy. W efekcie po połączeniu obu partii w Komunistyczną Partię Robotniczą Polski, KPRP była od marca 1919 sekcją Kominternu na terenie II Rzeczypospolitej. Jej głównym celem była rewolucja socjalna, która polegać miała na likwidacji państwa polskiego i wcieleniu jego terenów do ZSRR jako republiki sowieckiej. Od marca 1919 partia działała nielegalnie na terenie RP, gdy KPRP nie uznając legalności państwa polskiego, nie dopełniła formalności rejestracji wymaganych od organizacji i partii politycznych; H. Cimek, L. Kieszczyński, *Komunistyczna Partia Polski*, Warszawa 1984; A. Miodowski, *Nieudana próba ustanowienia w Polsce systemu rządów sowieckich (lipiec–sierpień 1920 r.)*, „Białostockie Teki Historyczne”, 2013, t. 11, s. 159–179; J. A. Reguła, *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*, Warszawa 1934; K. Saczewicz, *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości”, 2009, t. 10, s. 367–393.

1956 r. uznała bezzasadność oskarżeń, które wysuwano w 1937 r. wobec KPP. Rehabilitacja miała otworzyć niejako drogę do uznania zasług i roli w tworzeniu systemu komunistycznego w Polsce. Jednak o samej KPP mówiono i pisano niewiele i raczej bez entuzjazmu³⁰.

Po XX Zjeździe KPZR pojawiła się możliwość dogłębnej i wszechstronnej dyskusji nad bieżącymi problemami partii w Polsce. Po wygłoszeniu referatu społeczeństwo patrzyło na sytuację polityczną i gospodarczą w kraju z optymizmem. Ludność zaczęła wierzyć, że po tak ostrej krytyce jest szansa na zmianę obranego wcześniej przez partię kursu, na odejście tzw. „betonu.” Bardziej śmiało poczęto upominać się o poprawę warunków materialnych i socjalnych oraz demokratyzację życia społeczno-politycznego³¹.

Polacy powrócili z obrad XX Zjazdu KPZR 26 lutego. W Moskwie pozostał chory na grypę Bolesław Bierut. Był on również szefem delegacji PZPR. Jak miało się okazać później, nie wrócił już żywy do Polski. Zmarł 12 marca 1956 r. o godzinie 23:55 czasu miejscowego w Moskwie³². Czesław Kozłowski pisał: „W tym czasie w Moskwie przebywał Mazur, który leczył nogi po torturach NKWD i 5-letnim obozie. Po wyjściu Naszkowskiego na krótko wpadł do Bieruta. Ten właśnie szykował się do wyjścia na spacer. I wtedy nastąpił moment krytyczny. Zasnął nagle i stracił przytomność. Po paru minutach przybyła lekarka z aparatem tlenowym, a następnie Markow. Po szeregu zabiegów odzyskał przytomność, a wieczorem poczuł się lepiej. Odwiedził go syn. Nad ranem wystąpiły objawy zapaści, która trwała prawie 4 godziny. Z Warszawy 12 marca przyjechali Berman i profesor Fejgin. W południe pacjent znowu poczuł się lepiej, chętnie i dużo pił – herbatę, zsiadłe mleko. Po 23-ej w obecności profesorów Markowa i Fejgina zaczęła się agonía i mimo ich wysiłków nastąpił zgon. Zakrzep tętnicy płucnej był tym czynnikiem, który przesądził o zgonie”³³.

W opisywanym okresie krążyły rozmaite plotki na temat śmierci Bieruta. Mówiono nieoficjalnie, że został otruty. Istniała też inna wersja, bardziej prawdopodobna. Bierut miał być wiernym wyznawcą teorii Józefa Stalina. Po ogłoszeniu „rewelacji” dotyczących życia i działalności wodza musiał się załamać. Nie zapominajmy, iż „(...) Chruszczow postanowił odciąć się od stalinizmu, a to nieuchronnie prowadziło do problemu odpowiedzialności”³⁴. Biuro Polityczne powołało komisję do organizacji pogrzebu. W jej skład wchodził: Zenon Nowak³⁵

³⁰ A. Skrzypek, *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1956–1957*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 93, nr 4 (1986), s. 1038.

³¹ B. Fijałkowska, T. Godlewski, *Polskie dylematy polityczne 1939–1995. Wybrane Problemy*, Olsztyn 1996, s. 119–120.

³² A. Ajnenkiel, A. Drzycimski, J. Parandowska, *Prezydenci Polski*, Warszawa 1991, s. 108.

³³ C. Kozłowski, *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993, s. 184.

³⁴ A. Garlicki, *Bolesław Bierut*, Warszawa 1994, s. 88.

³⁵ Zenon Nowak (1905–1980) – działacz PZPR, wicepremier, dwukrotnie poseł na Sejm PRL (1953–1956 i 1961–1972). W latach 1969–1971 prezes Najwyższej Izby Kontroli, w okresie 1971–1978 ambasador PRL w Moskwie. T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.

– przewodniczący, Jerzy Albrecht³⁶, Wacław Barcikowski³⁷, Helena Jaworska³⁸, Franciszek Józwiak³⁹, Aleksander Juszkiewicz⁴⁰, Wiktor Kłosiewicz⁴¹, Jerzy Morawski⁴², Alicja Musiałowa⁴³ i Roman Zambrowski⁴⁴. Zwłoki w trumnie zostały przewiezione do Warszawy. W dniach 13–16 marca ogłoszono żałobę narodową. 14 i 15 marca zwłoki Bieruta można było obejrzeć publicznie w gmachu KC PZPR. Członkowie Biura Politycznego i sekretarze KC pełnili pierwszą wartę honorową. Duża część społeczności żegnała Bieruta. Dostęp do trumny wystawionej na sali zamknięto 16 marca o godzinie szóstej rano, aby umożliwić lekarzom sprawdzenie stanu zwłok oraz uporządkować hol. Po wspomnianej już czterodniowej żałobie narodowej odbył się w Warszawie pogrzeb. Przybyli chcąc się pożegnać, potrafili stać w kolejce do trumny przez wiele godzin⁴⁵.

Śmierć Bieruta wywołała liczne i różne komentarze. Wg meldunków KW pracownicy stoczni rzecznej w Płocku żądali wyjaśnienia, „dlaczego działacze partyjni umierają w ZSRR,” i dlaczego nie informowano o chorobie Bieruta? W Łodzi sądzono, że w USA Bieruta by wyleczono, „(...) a że był w Moskwie, to go otruto”, że go „(...)” ściągnięto specjalnie do ZSRR aby go wykończyć⁴⁶. Byli też tacy, którzy wyrażali swoje zadowolenie ze śmierci Bieruta. Jak czytamy w doniesieniach partyjnych: „W zakładach mechaniki precyzyjnej w Błoniu po

³⁶ Jerzy Albrecht (1914–1992) – ekonomista, działacz komunistyczny. W latach 1945–1948 był członkiem Komitetu Centralnego PPR, a w latach 1947–1948 członkiem Sekretariatu PPR. Od 1948 roku pełnił funkcję kierownika Wydziału Propagandy i Prasy, a później Działu Propagandy, Kultury i Oświaty KC PPR, J. Eisler, op. cit., s. 61–62.

³⁷ Wacław Barcikowski (1887–1981) – aktywny działacz Stronnictwa Demokratycznego, prawnik, pierwszy prezes Sądu Najwyższego (1945–1956), działacz Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej; H. Wosiński, *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej*, cz. 3, [w:] *Udział Stronnictwa w pracach parlamentu PRL w latach 1944–1968*, red. W. Beczek, Warszawa 1969, s. 26–27.

³⁸ Helena Jaworska (1922–2006) – działaczka polityczna, członkini KC PZPR, posłanka na Sejm PRL (1947–1964), w latach 1954–1956 członkini Prezydium Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Narodowego; J. Eisler, op. cit., s. 61–62.

³⁹ Franciszek Józwiak (1895–1966) – w latach 1944–1949 komendant główny MO, od 1945 wiceminister Bezpieczeństwa Publicznego. W latach 1955–1957 pełnił funkcję wicepremiera; *Gen. dyw. Franciszek Józwiak „Witold” (1895–1966)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1966, nr 4 (40), s. 363–364.

⁴⁰ Aleksander Juszkiewicz (1915–1975) – ekonomista, polityk, działacz ruchu ludowego, członek Rady Państwa (1952–1957), sekretarz Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Narodowego (1955–1957), ambasador PRL w Bułgarii (1957–1964), ambasador PRL w Finlandii (1965–1971); J. Eisler, op. cit., s. 61–63.

⁴¹ Wiktor Kłosiewicz (1907–1922) – działacz PZPR, członek Rady Państwa 1952–1956, podsekretarz stanu w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej (1957–1958). Poseł do KRN i na Sejm I kadencji.

⁴² Jerzy Morawski (1918–2012) – Poseł na Sejm Ustawodawczy i Sejm I, II oraz III kadencji, ambasador PRL w Londynie, redaktor naczelny „Trybuny Ludu”; J. Eisler, op. cit., s. 61–62.

⁴³ Alicja Musiałowa (1911–1998) – posłanka na Sejm PRL, pełniła funkcję przewodniczącej Komisji Zdrowia i Kultury Fizycznej w Sejmie IV kadencji (1965–1969); T. Mołdawa, op. cit., s. 400.

⁴⁴ Roman Zambrowski (1909–1977) – członek Prezydium KRN, wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego (1947–1952), wiceprezes NIK (1963–1968), M. Szumiło, *Kariera Romana Zambrowskiego w aparacie polityczno-wychowawczym Wojska Polskiego (1943–1944)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2012, t. 4 (242), Warszawa 2012.

⁴⁵ C. Kozłowski, op. cit., s. 184–185.

⁴⁶ A. Garlicki, op. cit., Warszawa 1994, s. 89.

ogłoszeniu komunikatu kilku pracowników było zdania, że teraz wreszcie naród i Polska «odetchnie». Dyrektor POM w Chojnowie, członek partii, w stanie nietrzeźwym zerwał i zniszczył portret Bieruta. W niektórych środowiskach inteligentkich wygłaszano opinie w rodzaju: «Zobaczy pan, oni jeszcze przyznają się do Katynia»⁴⁷. Maria Dąbrowska zapisała dnia 16 marca: „O 10 rano wszyscy pracownicy muzeum zebrali się w palarni, aby słuchać przez radio pogrzebu Bieruta. Gazety piszą, że przy odwiedzinach jego trumny była «cała Warszawa», a na pogrzebie «cała Polska». Opowiada się wzruszające szczegóły o staruszkach niosących kwiaty etc. Możliwe, że śmierć wyzwala w naszym narodzie wspaniałomyślne uczucia, możliwe, że Bierut umiał sobie zaskarbiać względy tzw. szarego człowieka (o czym się, owszem, słyszało), a możliwe, że to tylko pęd sensacji, a nawet chęć zobaczenia go wreszcie umarłym, i to w tajemniczych okolicznościach»⁴⁸. Na ceremonii pogrzebowej była obecna delegacja z ZSRS z Nikitą Chruszczowem włącznie. W artykule Witolda Jedlickiego pt. „Chamy i Żydy” przeczytać można, że Chruszczow przybył do Warszawy „oficjalnie po to, aby peregrynować pieszo z Nowego Świata na Powązki za trumną Bieruta, faktycznie po to, aby nie dopuścić do wyboru na jego następcę nikogo z ludzi Stalina»⁴⁹.

20 marca zebrał się Komitet Centralny. Jego celem było wybranie pierwszego sekretarza. Na owym VI Plenum był obecny sam Nikita Chruszczow. Posiedzenie miał sposobność otworzyć Aleksander Zawadzki⁵⁰. Pytał: „Jakież my mamy zająć stanowisko i postawę?” I zaraz odpowiadał: „Jedną tylko, którą w takich wypadkach zawsze zajmowali komuniści, to znaczy postarać się zbiorowym wysiłkiem, kolektywem wypełnić lukę, zastąpić stratę, którą przyniosła nam śmierć towarzysza Bieruta. I to uczynimy»⁵¹. Józef Cyrankiewicz osobiście przedstawił przebieg choroby Bolesława Bieruta. Na tym samym plenum, 20 marca 1956 roku na funkcję I sekretarza KC PZPR wybrano Edwarda Ochaba. Był on zwolennikiem doprowadzenia do procesu liberalizacji w partii. Miał swą własną pozycję wśród osób partyjnych i był tolerowany w obydwu frakcjach. Do składu sekretariatu KC dołączono Puławianina Jerzego Albrechta i mało określonego pod względem przynależności do jakiegokolwiek frakcji Edwarda Gierka. Panowało ogólne przeświadczenie, że gdyby nie Chruszczow i jego presja, na I sekretarza KC wybrano by wówczas Romana Zambrowskiego. Chruszczow miał się rzekomo opowiedzieć za osobą Zenona Nowaka⁵².

Ostateczny wybór Edwarda Ochaba był rezultatem swoistego kompromisu⁵³. Jak często bywa, istnieje także teoria mówiąca o tym, że kandydatura ta była przygotowana od dłuższego czasu⁵⁴. Ważnym dla zachowania porządku obrad

⁴⁷ AAN, Zespół PZPR, sygn. 237/VII-2755; A. Garlicki, op. cit., Warszawa 1994, s. 88.

⁴⁸ M. Dąbrowska, *Dzienniki*, t. 4, Lublin 1988, s. 252.

⁴⁹ W. Jedlicki, *Chamy i Żydy*, „Kultura”, Paryż 1962, nr 12, s. 26.

⁵⁰ Aleksander Zawadzki (1899–1964) – działacz PZPR, premier RP w latach (1949 i 1950–1952), poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i na Sejm PRL I, II i III kadencji; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007, s. 34.

⁵¹ Z. Rykowski, W. Władysław, *Moralna siła prawdy*, „Polityka” nr 12 z 12.03.1986 r.

⁵² Z. Kozik, *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982, s. 159

⁵³ W. Jedlicki, op. cit., s. 27–30.

⁵⁴ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Londyn 1985.

był fakt, że tej kandydaturze Chruszczow nie wyraził sprzeciwu. W partii zaczęto głośno dopominać się o potrzebie decentralizacji zarządzania wewnętrzną tj. krajową gospodarką. Mówiono również o potrzebie wycofania się z polityki dotyczącej tzw. kolektywizacji, o ograniczeniu cenzury, kontrolowaniu służb bezpieczeństwa i wprowadzenia do zakładów pracy rad robotniczych jako sposobu na uspołecznienie znacjonalizowanego przemysłu. Presja ze strony większości powodowała, że projekty zmian zyskiwały poparcie dużej części wysoko postawionych członków partii⁵⁵.

Według potocznej opinii, właśnie wówczas, w kierownictwie partii ukształtować się miały dwie wzajemnie przeciwne sobie grupy. Nadano im później nazwy: grupa puławska⁵⁶ i grupa natolińska⁵⁷. Pierwsza z nich – nosząca miano reformatorskiej – chciała zmieniać wizerunek partii przy pomocy „świeżych” sekretarzy KC. Mowa o Jerzym Morawskim, Władysławie Matwinie⁵⁸ jak i również Jerzym Albrechcie. Chciano dzięki nim „dostosowywać” władzę do oczekiwań społecznych, które to coraz bardziej rosły. Grupa ta skupiona była wokół członków Biura Politycznego tj.: Romana Zambrowskiego, Jakuba Bermana, Hilarego Minca⁵⁹. Była liczącą się grupą osób pracujących nad zmianą wizerunku „polskiego socjalizmu”. Chcieli być obecni w kulturze, resortach bezpieczeństwa publicznego i obrony narodowej, centralnym i wojewódzkim aparacie partyjnym oraz nauce. Grupa ta, dzięki wszelkim sposobom, chciała zretuszować obraz wcześniejszych praktyk kultu jednostki w Polsce. Nie chcieli również dochodzić się w sprawach dotyczących personalnych rozliczeń. Starali się przerzucić winę za wszelkie zło na czynniki niezależne tj. zewnętrzne⁶⁰.

Kolejna orientacja, uosabiana jako przeciwnicy liberalizacji, skupiona była wokół członków KC. Do nich należeli: Wiktor Kłosiewicz, Stanisław Łapot, Kazimierz Mijał, członek BP – Zenon Nowak oraz Bolesław Rumiński. A swoje uznanie wyrażali: Aleksander Zawadzki, Franciszek Józwiak oraz Stefan Matuszewski, a swe poparcie dawał im również Konstanty Rokossowski⁶¹. Tworzyli mniejszość i wpływy ich nie były takie duże aniżeli orientacji puławskiej. Domagali się przypisania personalnej odpowiedzialności, głównie w przypadkach

⁵⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1996*, Warszawa 1997, s. 230.

⁵⁶ Grupa puławska/Puławianie – jedna z frakcji w kierownictwie PZPR, której nazwa pochodzi od miejsca jej spotkań przy ul. Puławskiej. Ich celem była liberalizacja systemu politycznego i zwiększenie swobód obywatelskich; J. Eisler, op. cit., s. 61–63.

⁵⁷ Grupa natolińska/Natolińczycy – frakcja opozycyjna do Puławian. Ich nazwa pochodzi od miejsca zebrań w pałacu w Natolinie. Głosiła hasła antysemickie i nacjonalistyczne, W. Jedlicki, op. cit., s. 27–35.

⁵⁸ Władysław Matwin (1916–2012) – matematyk, pionier w dziedzinie informatyki w Polsce, działacz komunistyczny. W latach 1953–1954 pełnił funkcję I Sekretarza Komitetu Warszawskiego PZPR, związany z frakcją puławian. Poseł na Sejm PRL I, I i III kadencji; A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do dziejów komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009, s. 65.

⁵⁹ Hilary Minc (1905–1974) – ekonomista, działacz komunistyczny. Minister Przemysłu i Handlu, Wicepremier ds. Gospodarczych, Poseł na Sejm Ustawodawczy oraz Sejm PRL I kadencji. W latach 1949–1956 znajdował się w najściślejszym kierownictwie PZPR; A. Kochański, *Hilary Minc*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Warszawa-Kraków-Wrocław-Gdańsk 1976, s. 278–281.

⁶⁰ W. Grabski, *Rok 1956 na łamach „Biuletynu Informacyjnego Sekretariatu KC PZPR”*, „Z Pola Walki”, 1985, nr 1, s. 2–4.

⁶¹ W. Jedlicki, op. cit., s. 27.

łamania praworządności w funkcjonującym do grudnia 1954 r. MBP (Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego) w stosunku do wielu działaczy komunistycznych. Chcieli również „(...)masy partyjne i średni aktyw zjednywać antysemityzmem”⁶².

Konfrontacja pomiędzy tymi grupami powodowała brak spójności w partii i osłabiała jej skuteczność w podejmowaniu istotnych decyzji. Wymienione podziały będą pogłębiać się w kolejnych miesiącach. Momentem przełomowym w konflikcie pomiędzy stronami był przełom lipca i października 1956 r., tj. między VII a VIII Plenum KC PZPR, stając się jednym z bardziej istotnych czynników zachodzących zmian. Na tamtą chwilę podziały te w większym stopniu przejawiały się jako spory osobiste, a nie programowe⁶³.

Jacek Kuroń w swej książce pt. „Wiara i wina” przytoczył fragment artykułu, jaki ukazał się w numerze „Po prostu” z 28 października 1956 r. Zamieszczony był w nim program rewolucyjno-demokratyczno-komunistyczny. Głoszono w nim: „Przeobrażenia, jakich w kraju należy dokonać, muszą mieć konsekwentny charakter, muszą doprowadzić do radykalnego przekształcenia stalinowskiego modelu socjalizmu w model polski, wypracowany przez nas, autentycznie socjalistyczny. Ponieważ zadania tego nie można osiągnąć bez prawa Polski do wyboru samodzielnej drogi do socjalizmu, należy to prawo samodzielnie ustanowić. Należy więc łączyć ściśle walkę o charakterze społecznym z walką o charakterze narodowym, niepodległościowym. Metodą tych wszystkich przemian może być jedynie potężny ruch polityczny mas. Jego siła, rozmach zadecyduje o tym, jaka będzie demokracja liberalistyczna, reformistyczna czy też rewolucyjna, socjalistyczna”. W artykule tym czytamy też, iż w październiku zwyciężył w partii właśnie ten nurt⁶⁴.

W roku 1956 kwestii do rozmów i potencjalnych negocjacji było kilka. Jedną z pierwszych była – wcześniej opisywana – rehabilitacja więźniów politycznych. W okresie od marca do czerwca odbywały się również burzliwe dyskusje na wiele podstawowych problemów partii w Polsce tj. ideologii, polityki i gospodarki. Jednak najważniejszą kwestią była droga, jaką miała obrać partia w świetle narastającego kryzysu wewnątrzpartyjnego. Radzono nad „jawnością życia partyjnego”, jak również nad formami i metodami kierowania i zarządzania gospodarką narodową oraz zakresem wcześniej pomijanych swobód obywatelskich⁶⁵.

W gazecie pt. „Trybuna Ludu” w marcu 1956 r. postanowiono zamieszczać artykuły o kulcie jednostki. Kwestia ta wciąż budziła społeczny ferment. W takich tygodnikach jak „Przegląd Kulturalny”, „Nowa Kultura” drukowane były artykuły poddające krytyce przejawy życia, kultury i bytu społecznego tamtych dni. 15 kwietnia 1956 r. w „Przeglądzie Kulturalnym” zaatakowano dotychczasowe prowadzenie polityki partii. Dotyczyło to kultury, a szczególnie socrealizmu w sztuce⁶⁶. Pojawiły się w prasie liczne wypowiedzi dotyczące przedstawicieli środowisk AK, domagające się poniesienia odpowiedzialności za zaistniałe krzywdy. Dało się zauważyć swoisty etap odwilży, który stał się nowym elementem stosunku organów partyjnych do AK. Do owej sytuacji w znacznej mierze

⁶² W. Roszkowski, op. cit., s. 230.

⁶³ W. Jedlicki, op. cit., s. 31.

⁶⁴ J. Kuroń, *Wiara i wina*, Wrocław 1995, s. 132.

⁶⁵ Z. Kozik, *PZPR i problemy polityczne lat 1954–1956*, Warszawa 1980, s. 95–97.

⁶⁶ „Przegląd kulturalny” nr 14 z 15. IV. 1956 r.

przyczynili się liberalni adwokaci. Postanowiono wznowić lub umorzyć śledztwa w niektórych sprawach akowskich. Społeczność coraz dosadniej domagała się naprawienia części choćby krzywd, które to doznali żołnierze, a wśród nich oficerowie polskiej armii podziemnej po zakończeniu II wojny światowej. Problem AK poruszany był również na naradzie aktywu PZPR Warszawy. Narada ta, odbyta 7 kwietnia 1956 r. prowadzona była przez ówczesnego I-go sekretarza KC PZPR – Edwarda Ochaba⁶⁷. Nastąpiła również weryfikacja ocen wobec byłych żołnierzy AK, BCH i tych, którzy walczyli w polskich formacjach na zachodzie kontynentu europejskiego. Zdecydowana większość społeczeństwa polskiego uważała byłych żołnierzy AK za bohaterów narodowych, stąd sytuacja traktowania ich i pamięci o nich musiała ulec zmianie. Partia, aby mogła być pozytywniej odbierana, musiała zrewidować swe poglądy. I tu ponownie z pomocą przyszedł XX Zjazd KC KPZR i referat na nim wygłoszony przez Nikitę Chruszczowa. On to stał się pretekstem i możliwością do zmiany, która miała się dokonać w partii wobec AK-owców. Wina w tym momencie mogła być przeniesiona na odpowiedzialnych za dokonane prześladowania żołnierzy jak i również oficerów AK. Większość z nich w owym czasie siedziała w więzieniach⁶⁸. W swych artykułach Jerzy Ambroziewicz, Walery Namiotkiewicz i Jan Olszewski pisali: „Tę krzywdę trzeba natychmiast naprawić, trzeba dokonać moralnej rehabilitacji wielkiej części ludzi naszego pokolenia – byłych żołnierzy AK. Trzeba przywrócić jasność i jednoznaczność moralnej oceny ich okupacyjnej przeszłości.”⁶⁹ Kwestia żołnierzy z AK była sprawą polityczną. Członkowie Armii Krajowej dorastali w tradycji silnie niepodległościowej. Działacze partyjni o tym wiedzieli, łącznie z samym Stalinem. Stąd właśnie wychodziła ta ogromna niechęć do AK-owców. Nagle miało się okazać, że można mówić o KPP jak i również o samych podziemnych strukturach AK. Od tamtej chwili, ten kto był jej członkiem, przestawał być wrogiem, który działał przeciwko systemowi politycznemu. Członkowie Armii Krajowej przestali również być zdrajcami ojczyzny. Część z nich wstąpiła w szeregi związku byłych kombatantów – ZBOWID⁷⁰.

Wszystko to doprowadziło do sytuacji, w której coraz częściej poczęły ujawniać się żądania przestrzegania zasad równości i sprawiedliwości społecznej. Członkowie partii nie mogli już tak bardzo kontrolować intelektualistów. Oczywiście cenzura istniała i nie dopuszczała do głosu tych artykułów, które rażąco wychodziły poza dopuszczone ramy⁷¹. Polacy wiedzieli jednak jak tworzyć, aby inni ich rozumieli. Stali się poniekąd mistrzami nowego artystycznego aktu twórczego. On to niewątpliwie konstruował twórczość Marka Hłasko, on także – jeśli chodzi o kinematografię – odpowiadał za przekaz treści filmu „Popiół i diament” Andrzeja Wajdy⁷².

Wrzesień 1955 r. stał się początkiem znacznie większej niezależności pisarzy. „Po prostu” nawoływała, aby twórcy stawali się bardziej niezależni, żeby zakładali nowe, niezależne koła dyskusyjne. Najbardziej znanym z nich miał się stać „Klub

⁶⁷ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1996*, Warszawa 1997, s. 231.

⁶⁸ L. Podhorodecki, *Historia Polski 1796–1997*, Warszawa 1998, s. 309.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 309–310.

⁷⁰ H. Rollet, *Zarys dziejów Polski 1939–1984*, Kraków 1994, s. 244.

⁷¹ A. Koraszewski, *Spór o socjalizm w Polsce*, „Kultura,” Paryż 1960, nr 11/350, s. 96.

⁷² H. Rollet, *op. cit.*, s. 242.

Żywego Koła” powołany do życia w Warszawie w marcu 1955 r. W jednym z artykułów z dnia 1 kwietnia 1956 r. można było dowiedzieć się o specjalnych sklepach. Nazywano je „Za żółtymi firankami”. Zawierały asortyment, który nie był dostępny dla przysłowiowego Kowalskiego, do tego w bardzo atrakcyjnych cenach⁷³. Śmiało pisano o konieczności likwidacji wielkiej biurokracji, poddając w wątpliwość istnienie 37 ministerstw. Sugerowano, aby rząd prowadził dialog z przedstawicielami społeczeństwa (np. za pomocą radia oraz prasy), a także aby partia nie zniekształcała tego, co było rzeczywistym życiem i funkcjonowaniem PZPR w Polsce. Domagano się aby ci, którzy tworzyli ustawy itp. ponieśli karę za złe dopasowanie i funkcjonowanie polityki państwa. W dyskursie tym brała udział coraz większa rzesza społeczeństwa⁷⁴.

Cofając się nieco, warto powrócić do 6 kwietnia 1956 r. W tym dniu rozpoczęła się – wspomniana już wcześniej – narada aktywu PZPR Warszawy i województwa warszawskiego. Przemówienie swe wygłosił I sekretarz KC PZPR Edward Ochab. Gomułka – jak twierdził Ochab – występował przeciw rządowej polityce rolnej. Mówił, że partia prowadzi poprawną politykę względem wsi i dąży do jej przebudowy. Zatem sprzeciwiający się w tym zakresie Gomułce mieli – zdaniem Ochaba – rację. „Natomiast z całym naciskiem należy stwierdzić, że aresztowanie Gomułki w roku 1951, w atmosferze procesu przeciwko Rajkowi, było niesłuszne i nieuzasadnione” – mówił⁷⁵. Jednak prawda była taka, że powrót Władysława Gomułki był pewnikiem, który wszyscy musieli bardziej lub mniej zaakceptować. Ochab nie potrafił zjednywać sobie ludzi tak jak Gomułka, nie był też odbierany jako męczennik. Jednak najważniejsze było to, że w swym programie Gomułka – w przeciwieństwie do Ochaba – zamieścił wiele kwestii zgodnych z oczekiwaniami społecznymi. Ochab na tej samej naradzie poruszył kwestie krzywd osobistych wyrządzonych Gomułce: „stwierdzenie krzywdy, jaką wyrządzono Władysławowi Gomułce, nie zmienia w niczym słusznej treści walki politycznej i ideologicznej, jaka partia prowadziła i prowadzi przeciwko fałszywym koncepcjom ideowym reprezentowanym przez Gomułkę”⁷⁶.

Zmieniono wyroki w sprawie generałów: Kirchmayera⁷⁷, Mossora⁷⁸

⁷³ A. Koraszewski, op. cit., s. 96–97.

⁷⁴ H. Rollet, op. cit., s. 242–243.

⁷⁵ Przemówienie I sekretarza KC PZPR towarzysza Edwarda Ochaba wygłoszone na naradzie aktywu partyjnego Warszawy i województwa warszawskiego, „Gazeta Białostocka”, nr 83 (1426), s. 1.

⁷⁶ S. Bratkowski, *Październik 1956 pierwszy wyłom w systemie*, Warszawa 1996, s. 135.

⁷⁷ Jerzy Kirchmayer (1895–1959) – walczył w szeregach ZWZ, a następnie AK. Po II wojnie światowej pełnił funkcję szefa Oddziału Historycznego Sztabu Generalnego WP. W 1950 r. został aresztowany. W 1955 został zwolniony z więzienia, a rok później zrehabilitowany, M. R. Bombicki, *Zbrodnie prawa. Wyroki sądów wojskowych w latach 1944–1954*, Poznań 1993.

⁷⁸ Stefan Mossor (1896–1957) – generał WP, teoretyk sztuki wojennej. Po II wojnie światowej pełnił funkcję szefa Sztabu Generalnego. W 1950 r. aresztowany pod zarzutem antypaństwowego „spisku w wojsku”. W 1951 r. po tzw. procesie generałów skazany na dożywotnią degradację i więzienie. W 1956 zwolniony z więzienia i zrehabilitowany, powrócił do służby wojskowej, J. Pałka, *General Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*, Warszawa 2008.

i Tatar⁷⁹. Ochab osobiście wziął pod uwagę kwestie związane z dwoma pierwszymi generałami. W ich przypadku zmniejszono wymiar kary i udzielono im przerwy w jej odbywaniu. Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych rozwiązano 17 kwietnia. Był to oficjalny ośrodek ingerencji KPZR w politykę innych partii komunistycznych. Dzień 28 kwietnia to także zmiany w składzie rządu. Stanisław Radkiewicz, jako minister PGR został usunięty z rządu na wniosek premiera. W latach 1944–1954 sprawował urząd ministra Bezpieczeństwa Publicznego. Na jego miejsce powołano Mieczysława Moczara, późniejszego ministra Spraw Wewnętrznych. Wylimowany został ponadto Prokurator Generalny PRL, Stefan Kalinowski oraz Minister Sprawiedliwości Henryk Świątkowski. Podobny los spotkał Ministra Kultury i Sztuki Włodzimierza Sokorskiego. Stało się to na wniosek Premiera. Włodzimierz Sokorski objął funkcję przewodniczącego Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”. Za to Ministrem Kultury i Sztuki został Karol Kuryluk⁸⁰. Prokuratura Generalna wszczęła śledztwo przeciwko Romanowi Romkowskiemu – byłemu wiceministrowi Bezpieczeństwa Publicznego. Wcześniej jeszcze aresztowano dyrektora departamentu śledczego MBP Józefa Różańskiego. Został on skazany na 5 lat więzienia „za nadużycie władzy”. Jednakże w czerwcu Prokuratura Generalna wystąpiła do Sądu Najwyższego o uchylenie tego wyroku, gdyż miał on być zbyt łagodny. 30 lipca wyrok został uchylony. Sprawę przekazano do pierwszej instancji celem ponownego rozpatrzenia. W efekcie Różański został skazany na 14 lat więzienia. Natomiast najwyższy przewidziany wymiar kary otrzymał Romkowski tj. 15 lat. Fejgin został skazany przez Sąd na 13 lat więzienia⁸¹. Aresztowani zostali również Józef Dusza i inni funkcjonariusze do pracy w administracji lub usługach⁸².

W dniach od 23 do 28 kwietnia trwała VIII sesja Sejmu. W momencie jej rozpoczęcia sam premier Józef Cyrankiewicz zachęcał posłów do swobody w wypowiedziach oraz do rzeczowej i konstruktywnej krytyki. Obradowano między innymi nad budżetem na rok 1956. Należy tutaj zauważyć, że od dłuższego czasu było to pierwsze przedstawienie przez rząd własnej pracy w tak otwartej i niemal krytycznej formie. Nie pomijano, ani nie zapominano o „sprawach trudnych” z punktu widzenia PZPR. W trakcie obrad zatwierdzono 11 nowych nominacji w składzie Rady Ministrów. Bodaj najważniejszymi z nich były stanowiska ministrów: Sprawiedliwości, Kultury i Sztuki, Spraw Zagranicznych i Prokuratora Generalnego. Jedną z najistotniejszych spraw było uchwalenie ustawy o amnestii.⁸³ Mówiła ona w głównej mierze o przestępstwach, które traktowano jako polityczne. Amnestia tyczyła się osób skazanych na podstawie przepisów zawartych w I i II rozdziale małego Kodeksu Karnego z 13 czerwca 1946 r. (przestępstwa przeciwko „bezpieczeństwu publicznemu” i „porządkowi publicznemu”). Nie wchodziły tu

⁷⁹ Stanisław Tatar (1896–1980) – generał brygady PSZ i ludowego WP. Po przyjeździe do Polski aresztowany i w procesie w 1951 skazany na dożywotnie więzienie. W 1956 został zwolniony i zrehabilitowany. Nie powrócił jednak do służby wojskowej; Z. Siemaszko, *Działalność generała Tatara 1943–1949*, Londyn 1999.

⁸⁰ W. Roszkowski, op. cit., s. 230.

⁸¹ J. Skórzyński, P. Brożyna, *Rok 1956*, „Tygodnik Solidarność” nr 30 z 23.X.1981r.

⁸² W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1996*, Warszawa 1997, s. 231.

⁸³ Źródło: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19560110057> [dostęp 7.01.2017 r.].

w grę przestępstwa o wymiarze gospodarczym. Opisywana amnestia dotyczyła również wyroków na mocy dekretu o wolności sumienia i wyznania z 5 sierpnia 1949 r., o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej itp. Kwestią bardzo istotną był fakt, że kary do 5 lat miano darować, do lat 10 zmniejszyć o połowę, zaś kary powyżej 10 lat miały być łagodzone o jedną trzecią. Wojciech Roszkowski w swej książce pt. „Historia Polski 1914–1996 podaje, iż: „W kwietniu 1956 roku, Sejm uchwalił amnestię, która objęła 5,8 tysiąca skazanych za przestępstwa przeciw PRL” oraz 1,1 tysiąca uwięzionych za „winy przedwojenne”. Amnestię, która objęła więźniów w polskich więzieniach, najczęściej niesłusznie skazanych, odbierano jako akt łaski, a nie sprawiedliwości. „Władze komunistyczne nie zamierzały niczego odwoływać, demaskować ani przywracać czci ludziom publicznie zniesławionym”⁸⁴. Natomiast uchwała Biura Politycznego ogłoszona 8 maja mówiła o błędach i wypaczeniach popełnionych przez Jakuba Bermana⁸⁵. 4 maja Berman, któremu w PZPR podlegały sprawy bezpieczeństwa, ustąpił z funkcji pierwszego zastępcy Premiera oraz z Biura Politycznego KC PZPR.

Zakończenie

Okres od zakończenia II wojny światowej aż do śmierci Józefa Stalina był czasem głębokiej zapaści i zmian we wszystkich dziedzinach życia społeczno-kulturalno-polityczno-ekonomicznego poszczególnych krajów Bloku Wschodniego. Sposób sprawowania władzy przez Stalina i ślepo wykonujących jego rozkazy popleczników spowodował olbrzymie zmiany na wszystkich szczeblach funkcjonowania państw. Jednym z tych krajów była Polska, która również z tym procederem się zmierzyła. Osiem lat ciemnienia społeczeństwa, okłamywania go, jak również zmiany sposobu pojmowania i rozumowania linii obranej przez polityków, musiał nieść ogromne rozczarowanie i sprzeciw w uciskanym społeczeństwie. Ludność wręcz wyczekiwała momentu, kiedy będą możliwe zmiany. Polacy, choć zmuszani do akceptowania wytyczonej przez partię polityki, zmagali się z uczuciem żalu, rozczarowania, wewnętrznego buntu i brakiem entuzjazmu. Momentem kluczowym do potencjalnych zmian stał się niewątpliwie fakt śmierci dyktatora, a później XX Zjazd KPZR. Wygłoszony na nim referat Chruszczowa stał się iskrą zapalną i nadzieją do możliwości zaistnienia długo oczekiwanych zmian. Zaiste szokiem było wygłoszenie przez Chruszczowa krytyki „Kultu Jednostki”, w której ukazał błędny sposób prowadzenia polityki, spychający kraje demokracji ludowej w zapaść, strach, nędzę i zacofanie. Na podobną przyczynę problemów w partii wskazał uczestniczący w zjeździe Anastas Mikojan. Poruszono również sprawę błędnego pojmowania kapitalizmu, który mógł współdziałać z socjalizmem i być jemu pomocny. Ponadto negatywnie ustosunkowano się do wyścigu zbrojeń, który w konsekwencji prowadził do konfliktu militarnego, mogącego zagrozić egzystencji i dobrobytowi społeczeństw. Stwierdzono, że spory i problemy powinno się łagodzić używając dyplomacji. To był ogromny zwrot w pojmowaniu dotychczasowej polityki. Chciano, aby zastąpić dyktaturę, tzn. sposób sprawowania władzy przez jedną osobę polityką,

⁸⁴ W. Roszkowski, op. cit., s. 231.

⁸⁵ J. Skórzyński, P. Brożyna, op. cit.

która będzie prowadzona przez różne organy. Niewątpliwie zjazd miał swe odbicie na „podwórku” polskim. Chruszczow miał tego świadomość, choć nie mógł przewidzieć lawiny wydarzeń, które po jego słowach nastąpiły. Śmierć Bieruta przyniosła konsekwencje w postaci zmian w kierownictwie PZPR. W partii nastąpił swoisty podział na Natolińczyków (przeciwników liberalizmu) i Puławian (zwolenników liberalizmu). Zauważalny był powolny proces liberalizacji życia politycznego. Partia mogła, czy wręcz musiała zrewidować twarde i bezkrytyczne sposoby sprawowania władzy – zniechęcone przez większość społeczeństwa i samych wcześniej zastraszonych polityków. Oni sami mogli zająć się również programem działania na przyszłość i ocieplenia relacji ze społeczeństwem. Zauważyć się dało krytykę „Kultu Jednostki” na łamach prasy, zaczęto dyskutować o członkach Armii Krajowej – wcześniej zepchniętej na zupełny margines. Potężnym impulsem do zadowolenia społecznego było aresztowanie i skazanie byłych funkcjonariuszy aparatu systemu takich jak: Fejgin, Różański, Romkowski i Dusza. A dla dopełnienia entuzjazmu społeczeństwa miał być dokonany wybór Gomułki na pierwszego sekretarza KC PZPR.

Jak się jednak miało okazać, konkrety, które podejmowała władza i partia celem uspokojenia niezadowolonego i oburzonego społeczeństwa, były niewspółmierne do jego oczekiwań. Żądania przyspieszenia zmian pojawiały się coraz częściej i w ostrzejszych słowach. Wysuwano nowe zarzuty wobec kierownictwa partii i rządu. Powolne działanie i stosunek władz do konsekwentnego wprowadzania zmian zaczęły stanowić zupełnie nowy problem w partii oraz w relacji ze społeczeństwem.

Bibliografia

Źródła archiwalne

AAN, Zespół PZPR, sygn. 237/VII–2755.

Opracowania

Ajnenkiel A., Drzycimski A., Parandowska J., *Prezydenci Polski*, Warszawa 1991.

Barnouin B., Yu Ch., Zhou Enlai: *A Political Life*, Hongkong 2006.

Bernal J., *Świat bez wojny*, Warszawa 1960;

Błażyński Z., *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Londyn 1985.

Bombicki M.R., *Zbrodnie prawa. Wyroki sądów wojskowych w latach 1944–1954*, Poznań 1993.

Bratkowski S., *Październik 1956 pierwszy wylom w systemie*, Warszawa 1996.

Cimek H., Kieszczyński L., *Komunistyczna Partia Polski*, Warszawa 1984

Corley R., *Victor Grayevsky. Journalist and double agent (Obituary)*, „Independent” 17.11.2007 r., [dostęp 20.07.2017].

Czubiński A., *Dzieje najnowsze Polski*, Poznań 1992.

- Czubiński A., *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań 1998.
- Czubiński A., *Przełom roku 1956. Geneza i znaczenie*, [w:] *Przełomowy rok 1956. Poznański Czerwiec, Polski Październik, Budapeszt. Materiały z konferencji naukowej, Poznań 26–27 czerwca 1996*, red. E. Makowski, S. Jankowiak, Poznań 1998.
- Dobbs M., *Precz z wielkim bratem*, Poznań 1998.
- „Echa Przeszłości”, 2009, t. 10.
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski: 1944–1989*, Warszawa 1992.
- Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 4, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1998 r.
- Fijałkowska B., Godlewski T., *Polskie dylematy polityczne 1939–1995. Wybrane Problemy*, Olsztyn 1996.
- Friszke A., *Rok 1956*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003.
- Friszke A., *Polski październik 1956 r. z perspektywy pięćdziesięciolecia*, [w:] *Polski październik 1956 r. w polityce światowej*, red. J. Rowiński, Warszawa 2006.
- Garlicki A., *Bolesław Bierut*, Warszawa 1994.
- „Gazeta Białostocka”, nr 83 (1426).
- Gen. dyw. Franciszek Jóźwiak „Witold” (1895–1966)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1966, nr 4 (40).
- Grabski W., *Rok 1956 na łamach „Biuletynu Informacyjnego Sekretariatu KC PZPR”*, „Z Pola Walki”, 1985, nr 1.
- Kochański A., *Hilary Minc*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Warszawa-Kraków-Wrocław-Gdańsk 1976.
- Kozik Z., *PZPR i problemy polityczne lat 1954–1956*, Warszawa 1980.
- Kozik Z., *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982.
- Kozłowski C., *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993.
- Kuroń J., *Wiara i wino*, Wrocław 1995.
- Medwiediew R. A., *Chruszczow: Biografia polityczna*, tłum. W. Zagórska, Warszawa 1990.
- Machcewicz P., *Odwilż 1956*, [w:] *Polski wiek XX*, t. 3, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2010.
- Materiały XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego 14–25 lutego 1956 r.*, Warszawa 1956.
- Miodowski A., *Nieudana próba ustanowienia w Polsce systemu rządów sowieckich (lipiec–sierpień 1920 r.)*, „Białostockie Teki Historyczne”, 2013, t. 11.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.

- Nowak-Jeziorański J., *Wojna w eterze*, Kraków 2000.
- Paczkowski A., *Tajne dokumenty Biura Politycznego PRL–ZSRR 1956–1970*, Londyn 1998.
- Paczkowski A., *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do dziejów komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009,
- Paczkowski A., Bucharin N. I., *1956 rok – XX Zjazd. Polski Październik. Walka o autonomię*, [w:] *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*, red. A. D. Rotfeld, A. W. Torkunowa, Warszawa 2010.
- Pałka J., *General Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*. Warszawa 2008.
- Podhorodecki L., *Historia Polski 1796–1997*, Warszawa 1998.
- „Polityka”, nr 12 z 12.III.1986 r.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Warszawa-Kraków-Wrocław-Gdańsk 1976.
- „Przegląd kulturalny” nr 14 z 15.IV.1956 r.
- Reguła J. A., *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*, Warszawa 1934
- Rollet H., *Zarys dziejów Polski 1939–1984*, Kraków 1994.
- Rosenberg T., *Kraje w których straszy*, Poznań 1997.
- Rykowski Z., Władyka W., *Polska próba. Październik '56*, Kraków 1989.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–1996*, Warszawa 1997.
- Saczewicz K., *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości”, 2009, t. 10.
- Siemaszko Z., *Działalność generała Tatara 1943–1949*, Londyn 1999.
- Skrzypek A., *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1956–1957*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 93, 1986, nr 4.
- Szumilo M., *Kariera Romana Zambrowskiego w aparacie polityczno-wychowawczym Wojska Polskiego (1943–1944)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2012, t. 4 (242).
- Ślusarczyk J., *Powstanie i działalność ruchu obrońców pokoju w latach 1948–1957*, Warszawa 1987.
- Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007
- „Tygodnik Solidarność” nr 30 z 23.X.1981 r.
- Tyszkiewicz J., *Rok 1956 nad Wisłą i nad Odrą*, „Pamięć i Przyszłość”, 2013, t. 22(4).
- Werblan A., *Rozmowy Władysława Gomułki z Zhou Enlaiem w 1957 r.*, „Dzieje

Najnowsze”, 1997, t. 29, nr 4.

Wosiński H., *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej*, Cz. 3, [w:] *Udział Stronnictwa w pracach parlamentu PRL w latach 1944–1968*, red. W. Beczek, Warszawa 1969.

Rafał Terszak

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

KONSEKWENCJE I SKUTKI XX ZJAZDU KPZR W ZMIANACH POLITYCZNYCH I SPOŁECZNYCH W POLSCE

Streszczenie: W artykule autor przedstawił zmiany polityczno-społeczne w Polsce, które zaszły po referacie wygłoszonym przez N.S. Chruszczowa na XX Zjeździe KPZR w 1956 r. Zmiany te dotyczyły ustosunkowania się partii do obywateli, jak i również rehabilitacji więźniów politycznych. Opisane zostały ponadto zmiany w kierownictwie partii po śmierci Bieruta, jak i udział niezależnej prasy, która w rozumieniu społeczeństwa niosła elementy wolności i częściowego odejścia od dotychczas twardej i skostniałej polityki partii.

Słowa kluczowe: Nikita Chruszczow, XX Zjazd KPZR, Bolesław Bierut, partia, prasa, „Po prostu,” Władysław Gomułka, PZPR, rehabilitacja więźniów politycznych.

Rafał Terszak

Jan Długosz University in Częstochowa

THE CONSEQUENCES AND REPERCUSSIONS OF THE XXTH MEETING OF KPZR AND THEIR ROLE IN POLITICAL AND SOCIAL CHANGES IN POLAND

Summary: In this article author described changes on the political and social background in Poland after the N.S. Chruszczow performed his speech on the XXth KPZR meeting in 1956. These changes concerned taking a stance of party to citizens, as well as rehabilitations of political prisoners. Moreover, changes in the management of the party after death of Bierut were described, as was the participation of the independent press in exploiting the situation, which raised awareness in society, and thus introduced elements of freedom, as well as helped step away from fossilized policy.

Keywords: N. Chruszczow, XX KPZR meeting, Bolesław Bierut, party, press, “Po prostu”, Władysław Gomułka, PZPR, rehabilitation of political prisoners.